

STEVIGE LERAREN OPLEIDEN

WERKEN AAN PROFESSIONELE IDENTITEITSONTWIKKELING

IN DE LERARENOPLEIDING

Redactie: Helma Oolbekkink-Marchand, Maaike Nap en Fedor de Beer

Boom

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via **www.boomdocent.nl** toegang tot het online boek en extra materiaal. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan deze editie. Na activering van de code is de online omgeving twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende editie geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken.

Omslagontwerp: Haagsblauw, Den Haag

© 2025 Helma Oolbekkink-Marchand, Maaike Nap en Fedor de Beer (red.) | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of Boom Uitgevers.

ISBN 9789024465729

NUR 841

www.boomdocent.nl

www.boom.nl/hogeronderwijs

Inhoud

Deel 1: Professionele identiteitsontwikkeling	6
1 Stevige Leraren Opleiden	9
<i>Helma Oolbekkink-Marchand, Fedor de Beer en Maaike Nap</i>	
1.1 Kwaliteit van de lerarenopleiding	10
1.2 Lerarentekort	10
1.3 De stem van de leraar in het debat over onderwijs	11
1.4 Stevige leraren opleiden in de praktijk	11
1.5 Literatuur	13
2 Wie ben je als leraar? Over professionele identiteit van (beginnende) leraren	15
<i>Helma Oolbekkink-Marchand en Gonny Schellings</i>	
2.1 Inleiding	15
2.2 Wat is professionele identiteit en waarom is het relevant om daar aandacht voor te hebben in de lerarenopleiding?	16
2.3 Kernelementen uit het denken over professionele identiteit van leraren	18
2.4 Conclusies voor lerarenopleiding en lerarenopleiders	22
2.5 Vragen voor reflectie	22
2.6 Literatuur	23
3 Professionele identiteitsontwikkeling van leraren in periodes van transitie	27
<i>Martine van Rijswijk, Harmen Schaap en Paulien Meijer</i>	
3.1 Inleiding	27
3.2 De rol van de context bij professionele identiteitsontwikkeling	29
3.3 Gevoelens die een rol spelen bij professionele identiteitsontwikkeling	31
3.4 Hoe leraren betekenis geven aan professionele identiteitsontwikkeling	33
3.5 Begeleiding professionele identiteitsontwikkeling	36
3.6 Handreikingen voor de begeleiding van professionele identiteitsontwikkeling van (startende) leraren	38
3.7 Ten slotte	39

3.8	Vragen voor Reflectie	40
3.9	Literatuur	41
4	Naar een curriculum voor identiteitsleren	45
	<i>Frank Crasborn, Maaïke Nap en Mariëlle Theunissen</i>	
4.1	Inleiding	45
4.2	Verwevenheid van identiteitsleren	46
4.3	Ontwerpprincipes voor een curriculum identiteitsleren	49
4.4	Paradoxen in een curriculum voor identiteitsleren	53
4.5	Vragen voor reflectie	56
4.6	Literatuur	57
5	Professionele identiteitsontwikkeling van leraren in de praktijk	61
	<i>Chris Kroeze, Bruno Oldeboom en Annebel Hofhuis</i>	
5.1	Inleiding	61
5.2	Ontwikkeling van professionele identiteit in een dynamische praktijk	62
5.3	Impliciete ontwikkeling van professionele identiteit organiseren	65
5.4	Expliciete aandacht voor de ontwikkeling van professionele identiteit op de werkvloer.	66
5.5	Samenwerken in de driehoek student, school en instituut	68
5.6	Identiteitsontwikkeling heeft geen schakelaar	70
5.7	Vragen voor reflectie	71
5.8	Literatuur	72
6	Waarderen en beoordelen van professionele identiteit in de lerarenopleiding	75
	<i>Marion van de Wijdeven, Tamara van Schilt-Mol en Maaïke Nap</i>	
6.1	Inleiding	75
6.2	Is de taal van beoordelen passend bij professionele identiteitsontwikkeling?	78
6.3	Toetsen als actiemogelijkheid om identiteitsleren te bevorderen	79
6.4	Ontwerpen van toetsen als actiemogelijkheid	81
6.5	Vragen voor reflectie	85
6.6	Literatuur	87
7	De kracht van ‘voorbeeld zijn’: over het begeleiden van professionele identiteitsontwikkeling	91
	<i>Bob Koster en Helma Oolbekkink-Marchand</i>	
7.1	Inleiding	91
7.2	Het ‘eigene’ van de rol van de lerarenopleider	92
7.3	Ontwikkelen van je professionele identiteit als lerarenopleider	94

7.4	Rol van lerarenopleiders in de professionele ontwikkeling van (beginnende) leraren	97
7.5	Vragen voor reflectie	103
7.6	Literatuur	103
Deel 2: Werkvormen voor de ontwikkeling van professionele identiteit		105
8	Werkvormen voor de ontwikkeling van professionele identiteit <i>Harmen Schaap, Gisbert van Ginkel, Helma Oolbekkink-Marchand, Rinny van der Meer, Nollie Bekkers, Sander Berendsen, Tom Schoemaker en Fedor de Beer</i>	107
8.1	Inleiding	107
8.2	Het aangrijpingspunt van de werkvorm	107
8.3	De setting waarvoor een werkvorm geschikt is	108
8.4	Werkvormenprofiel of <i>quicksan</i>	109
8.5	Overzicht van de werkvormen	109
Illustratieverantwoording		189
Over de auteurs		190

Deel 1: Professionele identiteitsontwikkeling

Stevige Leraren Opleiden

1

Helma Oolbekkink-Marchand, Fedor de Beer en Maaïke Nap

Maaïke: 'Toen ik als lerarenopleider een aantal van mijn leraren mocht ontmoeten bij de laatste gesprekken van hun masteropleiding stelde ik hen de vraag; wat is het verschil tussen jou voordat je aan de opleiding begon en nu, erna? Hoe zou je dit omschrijven? De antwoorden troffen mij en kwamen neer op deze constatering: "Ik ben eigenlijk iemand anders geworden. Ik heb meer zelfvertrouwen, ik weet beter waar ik voor sta, ik kan vanuit waarden en idealen mijn onderwijs vormgeven, ik heb taal gekregen voor wat ik belangrijk vind, ik durf gesprekken te voeren vanuit een diep besef van wat goed onderwijs is." Kortom, er had een wezenlijke verandering plaatsgevonden, die zich verder leek uit te strekken dan de werkcontext, maar vooral ook persoonlijk zijn doorwerking leek te hebben. Wat een prachtige opbrengst van ons onderwijs: "Ik ben eigenlijk iemand anders geworden."

Wij zijn ervan overtuigd dat stevige leraren het verschil maken in de onderwijspraktijk. 'Stevige' leraren zijn leraren die vanuit hun professionele identiteit heel bewust vormgeven aan hun onderwijs. Professionele identiteit van leraren, zoals in dit boek centraal staat, gaat over de vraag wie je bent en wilt zijn als leraar of opleider. Professionele identiteitsontwikkeling is een proces van interpretatie van de ervaringen die je tijdens stage en op een werkplek opdoet, en dat vraagt om gerichte aandacht en tijd. In dit boek spreken we dan ook over het werk maken van professionele identiteitsontwikkeling. Het gaat ons hierbij om gerichte aandacht in de lerarenopleiding (en in nascholings- en professionaliseringspraktijken) voor het proces waarbij (aanstaande) leraren reflecteren op de persoonlijke én de professionele kant van het worden en zijn van een leraar. Wat we daar precies mee bedoelen, wordt uitgelegd in hoofdstuk 2 en 3 van dit boek.

Waar zijn die 'stevige' leraren eigenlijk voor nodig? Wat is nu precies de aanleiding om hier werk van te maken in de opleiding van leraren? We zien verschillende redenen die we in deze introductie kort toelichten. Samen vormen ze de aanleiding voor dit boek, waarin we lerarenopleidingen en vooral lerarenopleiders handvatten willen bieden voor de opleidingspraktijk in partnerschappen. Het is bedoeld voor al die opleiders die betrokken zijn bij de begeleiding van beginnende en startende leraren en de professionalisering van ervaren leraren.

1.1 Kwaliteit van de lerarenopleiding

De lerarenopleiding en vooral de kwaliteit van de opleiding van leraren staat volop in de belangstelling. Vanuit verschillende hoeken wordt aandacht gevraagd voor met name de kenniscomponent van de opleiding. Is er wel voldoende aandacht voor 'bewezen effectieve' didactieken, onderwijspsychologische inzichten over leren en onderwijspedagogische invalshoeken? En wordt er wel voldoende tijd besteed aan het inoefenen van essentiële leerkrachtvaardigheden?

Als betrokken opleiders zien we zeker het belang in van deze kennis, inzichten en expertise, maar vragen we tegelijkertijd aandacht voor de balans met het engagement van leraren. Denk hierbij aan het ontwikkelen van een persoonlijke onderwijsvisie en een stevige beroepsidentiteit van de leraar. Uiteindelijk willen we leraren opleiden, begeleiden en professionaliseren die expertise én engagement combineren (Kelchtermans, 2024). Leraren zijn geen uitvoerders, maar vooral professionals die elke dag opnieuw in de klas, met het team, bewuste keuzes maken in een specifieke onderwijspraktijk voor een bepaalde groep leerlingen of studenten (Oolbekink-Marchand, 2017). Want dát verhoogt de kwaliteit van de leraar en daarmee van het onderwijs.

1.2 Lerarentekort

Vanwege het lerarentekort staat er in heel veel regio's een grote druk op het onderwijs. Het gevolg is dat er soms pijnlijke keuzes gemaakt moeten worden in de vormgeving van het onderwijs. Met minder mensen hetzelfde werk doen, of onderdelen noodgedwongen schrappen. Het maken van de juiste keuzes is niet eenvoudig en vraagt om stevige leraren die in hun team de juiste vragen stellen, zodat vanuit professionele identiteit en gedeelde onderwijsvisie de beste keuzes gemaakt kunnen worden voor leerlingen en studenten, ondanks tekorten.

Een ander gevolg van het nog altijd stijgende lerarentekort is dat startende leraren scholen binnenkomen en daar niet altijd voldoende begeleiding (kunnen) krijgen in de praktijk (Onderwijsraad, 2023). Uit onderzoek weten we veel over deze eerste fase in het beroep en ook over wat starters kan helpen in die eerste periode, zoals niet alleen werkdrukreductie, maar ook een goede begeleiding bij de start (Helms-Lorenz et al., 2016). Dit vraagt om keuzes van schoolbesturen en directeuren om te investeren in deze eerste fase in het beroep, met als doel om leraren ook op de lange termijn te behouden voor de klas. Tegelijkertijd vraagt deze situatie ook om versterking van aandacht in de lerarenopleiding voor de start in het beroep. Onderzoek onder startende leraren laat vaak zien dat leraren klaar zijn voor het 'werk in de klas', maar zich minder voorbereid voelen voor de samenwerking met collega's en het werken in de school als onderwijsgemeenschap. Veel spanningen die leraren ervaren bij de start van het beroep, hebben dan ook betrekking op relaties met 'anderen' binnen de school (collega's, ouders et cetera) en het wennen aan de structuur en cultuur binnen de school (Schaap et al., 2021; Van der Wal et al., 2019). Dit vraagt dus iets van de manier waarop we leraren voorbereiden op de start in het beroep, zowel in de mate van aandacht die we eraan geven in de opleiding, als tijdens

het werkplekleren. Hoe kunnen we ervoor zorgen dat startende leraren zich bewuster zijn van wie zij zijn en willen zijn? Hoe kunnen we hen helpen een onderwijsvisie te ontwikkelen die sturing geeft aan hun beginnende praktijk? Hoe helpen we hen nadenken over hun professionele idealen? Hoe versterken we de veerkracht die ze nodig hebben als ze starten? En niet te vergeten hun *agency*, zodat zij ook om hulp kunnen en durven vragen als het pittig is met hun klassen. Niet alleen bij aanstaande en net begonnen leraren speelt dit een rol, dit proces blijft spelen gedurende de gehele loopbaan van leraren en vraagt dus ook blijvend om tijd en ruimte. In hoofdstuk 2 en 3 van dit boek gaan we hier nader op in. Leraren geven als belangrijke reden voor uitval aan niet meer bij hun werkelijke engagement, bij hun *commitment to the calling* (Yinon & Orland-Barak, 2017) te kunnen komen. Leraren hebben moeite om (door toenemende werkdruk en bureaucratie) aandachtig betrokken te zijn bij hun leerlingen en vak. Hierdoor hebben ze moeite om bij hun oorspronkelijke motivatie en passie voor het beroep te blijven (Bastiaansen & Nap, 2023).

1.3 De stem van de leraar in het debat over onderwijs

Landelijk speelt ook de toegenomen en terechte aandacht voor de stem van de leraar in het debat over onderwijs (Onderwijsraad, 2024). Veelal wordt gesproken óver leraren en niet mét hen (Evers & Kneyber, 2015). De organisatie van de beroepsgroep speelt hierbij niet alleen een grote rol, maar zeker ook de voorbereiding op het leraarsberoep. Hoe kunnen we in deze voorbereiding meer aandacht vragen voor de beroepsidentiteit van leraren, maar ook voor manieren om als leraar je stem te laten horen? Alleen als je weet wie je bent en wilt zijn als leraar, kun je van je laten horen. Wie hier nooit over heeft nagedacht, loopt het gevaar om met alle winden mee te waaien. Dat begint in het klein al met het maken van keuzes in onderwijssituaties. Het gaat verder bij de keuzes die worden gemaakt, niet alleen in de school, maar ook daarbuiten, in een schoolbestuur, een onderwijsregio en uiteraard ook bij keuzes als het gaat om landelijke curriculumontwikkeling en nationaal onderwijsbeleid. Wat kunnen we doen in de lerarenopleiding om leraren aan te moedigen hun stem te vinden en zich te laten horen op micro-, meso- en macroniveau?

1.4 Stevige leraren opleiden in de praktijk

We zien in de praktijk van de lerarenopleiding dat het belang van professionele identiteitsontwikkeling erkend wordt én dat men tegelijkertijd ook zoekende is hoe hier precies vorm aan te geven. Wat betekent dit voor het curriculum? En in welke opleidingsonderdelen, op de werkplek en ook in de 'tussenruimte' op de opleiding, zou professionele identiteitsontwikkeling een plek moeten krijgen? Met dit boek beogen we enerzijds bij te dragen aan het toegankelijk maken van kennis uit onderzoek en anderzijds ook handvatten te bieden om deze kennis door te vertalen naar de praktijk van de opleiding. Als we spreken over lerarenopleiding bedoelen we zowel opleidingsonderwijs op het instituut als ook het leren op de werkplek. Dit boek bestaat uit twee delen. In deel 1 gaan we in op de achtergronden van professionele identiteitsontwikkeling in de opleiding en in deel 2 bespreken we een aantal bruikbare werkvormen voor de opleidingspraktijk. De hoofdstukken

in deel 1 van dit boek gaan over alle aspecten waar lerarenopleidingen mee te maken krijgen in de opleidingspraktijk als het gaat om professionele identiteitsontwikkeling. In hoofdstuk 2 en 3 van dit boek gaan we in op de relevantie van professionele identiteitsontwikkeling en de aspecten die hierbij horen. Ook gaan we in op de kenmerken die spelen in de ontwikkeling van (aanstaande) leraren. In hoofdstuk 4 gaan we nader in het op het curriculum in de lerarenopleiding, en welke afwegingen opleiders kunnen maken bij het vormgeven hiervan. In dit hoofdstuk wordt een aantal spanningsvelden geschetst die een rol spelen bij de keuzes die worden gemaakt in de opleiding. In hoofdstuk 5 gaan we in op het werkplekleren en de manier waarop professionele identiteitsontwikkeling hier gestalte kan krijgen. In dit hoofdstuk wordt een aantal handvatten gegeven die bruikbaar zijn voor de opleidingspraktijk op de werkplek. In hoofdstuk 6 wordt ingezoomd op evaluatie en toetsing, met aandacht voor zowel het begeleiden van ontwikkeling en de cruciale rol van feedback, als voor het beoordelen van de 'uitkomsten' van die ontwikkeling aan het einde van de lerarenopleiding. In hoofdstuk 7 schetsen we het belang van de rol van de lerarenopleider en bieden we nadere handvatten voor de begeleiding van professionele identiteitsontwikkeling. In deel 2 van dit boek hebben ervaren opleiders een aantal werkvormen uitgewerkt die voortkomen uit onderzoek en/of uitgebreid in de praktijk getoetst zijn. Deze werkvormen kunnen gebruikt worden door opleiders in de opleiding en op de werkplek. De werkvormen zijn divers van aard en helpen niet alleen om te reflecteren op (recente) ervaringen, maar nodigen (aanstaande) leraren ook uit om na te denken over wie ze (willen) zijn als leraar.

We hopen dat dit boek bijdraagt aan het opleiden van stevige leraren die hun stem laten horen!

NB In dit boek hebben we ervoor gekozen het woord *leraar* te gebruiken omdat dit voor alle onderwijscontexten waarin leraren werkzaam zijn een herkenbare en passende aanspreekvorm is.

De redactie:

Helma Oolbekkink-Marchand

Maike Nap

Fedor de Beer

1.5 Literatuur

- Bastiaansen, L., & Nap, M. (2023). Waar zullen we beginnen? Pedagogisch wereldwijken als startpunt voor professionalisering. *Tijdschrift voor lerarenopleiders*, 44(4), 63–67.
- Evers, J., & Kneyber, R. (Eds.). (2015). *Flip the system: Changing education from the ground up*. Routledge.
- Helms-Lorenz, M., van de Grift, W., & Maulana, R. (2016). Longitudinal effects of induction on teaching skills and attrition rates of beginning teachers. *School Effectiveness and School Improvement*, 27(2), 178–204.
- Kelchtermans, G. (2024). *Leraar zijn, leraar worden*. Pelckmans.
- Oolbekkink-Marchand, H.W. (2017). *Leraren veranderen: Een pleidooi voor het versterken van de stuurkracht van leraren in een bewegend onderwijsveld* [Lectorale rede]. Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.
- Onderwijsraad (2023). *Schaarste Schuurt*. Onderwijsraad.
- Onderwijsraad (2024). *Een stevige stem*. Onderwijsraad.
- Schaap, H., Van der Want, A. C., Oolbekkink-Marchand, H. W., & Meijer, P. C. (2021). Changes over time in the professional identity tensions of Dutch early-career teachers. *Teaching and Teacher Education*, 100, 103283.
- Yinon, H., & Orland-Barak, L. (2017). Career stories of Israeli teachers who left teaching: A salutogenic view of teacher attrition. *Teachers and Teaching*, 23(8), 914–927.
- Van der Wal, M. M., Oolbekkink-Marchand, H. W., Schaap, H., & Meijer, P. C. (2019). Impact of early career teachers' professional identity tensions. *Teaching and Teacher Education*, 80, 59–70.